

Les Conseillers du Roi

Kanttekeningen bij het rapport van de verkenning commissie Wijsbegeerte

Henk Manschot

'De kommissie wil een discussie op gang brengen over de inhoud van haar advies en de aanbevelingen' (p. 3).

Het was een goed idee van de minister om voor de wijsbegeerte een verkenningcommissie samen te stellen van wijze mannen die door hun status (emiritus of werkend buiten Nederland), hun ervaring (allen hoogleraar wijsbegeerte) en hun persoonlijkheid geacht worden boven de facultaire partijbelangen te staan. Wie konden beter de kleine wereld van nederlandse filosofen in kaart brengen waar het loven en laken van elkaars doen en laten doorgaans op tamelijk stereotype beeldvorming berust. (Het werk van 'de anderen' wordt immers niet gelezen.) Bovendien kon de kommissie de criteria voor de beoordeling van onderzoek en onderwijs zelf opstellen. De minister stelde in zijn opdracht geen randvoorwaarden: hij respekterde de onafhankelijkheid van het akademies onderwijs en onderzoek.

De opdracht luidde: een beschrijving te geven van het door de overheid gefinancierde onderzoek (...), uitspraken te doen over de kwaliteit van onderzoek, de doelmatigheid, de samenhang en de gewenste ontwikkeling. En verder "een oordeel uit te spreken over de opleiding in de wijsbegeerte" in de eerste en de tweede fase. Kortom de procedurele en persoonlijke voorwaarden voor een goed en deskundig rapport waren vervuld.

Tot welke resultaten heeft dit geleid?

1. Opzet en werkwijze van het rapport

Naast de vermelding van de opdracht en een beknopte verantwoording van de werkwijze, bevat het rapport drie grote onderdelen:

- Een analyse van het wijsgerig onderzoek binnen en buiten de fakulteiten der wijsbegeerte, gevolgd door aanbevelingen. Dit is het meest omvangrijke

deel (p. 6-13).

- Een karakteristiek van het onderwijs in de eerste fase, eveneens gevolgd door aanbevelingen (p. 14-17).

- Een serie suggesties voor het onderwijs in de tweede fase, uitgesplitst naar de beroepsopleiding tot wijsgeer van een wetenschapsgebied en naar de onderzoekersopleidingen (p. 18-21) (1)

De commissie is erin geslaagd om veel relevante informatie te verkrijgen. Dat is op zich een compliment waard want filosofen staan in dezen niet bekend om een koöperatieve opstelling. Het verzamelen van gegevens heeft in elk geval veel tijd en energie gevergd van de commissieleden. Teveel zo lijkt het.

Wat heeft de commissie met het materiaal gedaan? Dat wordt niet helemaal duidelijk. De bewerking van de gegevens die tot de oordelen en aanbevelingen heeft geleid, vormt het minst uitgewerkte onderdeel van het rapport. Dit wordt vooral zichtbaar bij de analyse van het onderzoek. In feite hanteert de commissie als enig criterium de publikatielijst en de internationale erkenning. Op zichzelf beschouwd valt op dit geijkte criterium weinig aan te merken. Maar had niet onderzocht moeten worden of er meer relevante criteria zijn? Zou bijvoorbeeld bij de beoordeling van onderzoeksresultaten van een instituut niet ook de omvang van de formatie van het betreffende vakgebied een rol moeten spelen? De commissie zegt dat zij dat wel heeft gedaan maar nergens wordt uitgelegd hoe dat is gebeurd. Moest bovendien de onderwijslast er niet bij worden betrokken? Of de functie die een discipline binnen het wijsgerig kurrikulum inneemt? Het is op voorhand toch niet onzinnig om aan te nemen dat een formatie van twee personen met een brede taakstelling minder ruimte biedt voor hoog gekwalificeerd onderzoek dan een formatie van zes personen. Of dat een hoogleraar met weinig studenten en weinig dienstverlenend onderwijs (die daarom doorgaans ook niet in allerlei commissies zit) meer tijd overhoudt voor gespecialiseerd onderzoek dan zij die hun taak vervullen in veel gevraagde en onderwijsintensieve vakken. Het lijken criteria die een rol zouden moeten spelen bij het beoordelen van (afwezige) onderzoeksresultaten en bij de

1 Interessant zijn ook de negen bijlagen. Zij geven een overzicht van de onderzoeksprogramma's, van het personeelsbestand, per vakgroep en per fakulteit; daarnaast overzichten van vakgebieden per vakgroep en van onderwijsprogramma's. Verder treft men de opgave aan van het aantal afgestudeerden in de C-richting, en tenslotte een lijst van door de fakulteiten gewenste beroepsopleidingen en een lijst van de door ZWO gefinancierde onderzoeksprojecten.

opbouw van een goed onderzoeksklimaat. Isolering van de publikatielijst leidt niet alleen tot eenzijdige beeldvorming maar ook tot een partieel en daarom onrechtvaardig oordeel.

Uit het rapport heb ik de volgende beoordelingscriteria moeten opvissen want ze staan nergens bij elkaar:

"geniet internationale erkenning"; "de kwaliteit is hoog tot zeer hoog"; "levert goed werk"; "levert degelijk werk"; "behoorlijk nivo"; "matig"; "minder overtuigend".

Een wonderlijk lijstje dat, kwa taalgebruik paternalisties aandoet. Professorentaal van de oude stijl is het. Nergens vindt men een omschrijving van deze waarderingen. De commissieleden ruiken blijkbaar welk etiket van toepassing is. Zij benadrukken immers dat alle kwaliteitsoordelen unaniem zijn. Hoe is het mogelijk: een dergelijke eenstemmigheid onder filosofen over zulke vage begrippen. De globaliteit van de beoordelingen belemmert de commissie niet om deze met zekere hand uit te strooien over onderzoekers en fakulteiten. In feite deelt de commissie cijfers uit zonder toelichting. Dergelijke globale beoordelingen zijn uiteraard moeilijk aanvechtbaar. Het beeld dat uiteindelijk tevoorschijn komt, lijkt naast algemeen aanvaarde en reeds bekende gegevens, ook trekken te vertonen van willekeur. Bij zulke globale, niet omschreven criteria is een zekere willekeur ook niet helemaal te vermijden.

Mijn eerste bezwaar is dus dat de commissie heeft nagelaten om te omschrijven op grond waarvan onderscheid wordt gemaakt tussen de kwalifikaties hoog/goed/degelijk/matig/en minder overtuigend. Niettemin worden op deze criteria de aanbevelingen gebaseerd, zoals verderop zal blijken. Men hoeft de tekst niet heel aandachtig te lezen om te ontdekken dat er in feite ook andere criteria in het spel waren.

Bij de rubriek *Ethiek, sociale filosofie en cultuurfilosofie* staat de volgende opmerking:

"Er zijn ook heel wat publikaties die op het vermelde gebied betrekking hebben. Dit betekent nochtans niet dat er op al deze plaatsen grondig onderzoek wordt verricht. De meeste publikaties zijn niet zozeer op gespecialiseerd onderzoek afgestemd maar richten zich meestal tot een ruim lezerspubliek. Ook dit kan waardevol zijn, echter niet altijd vanuit het standpunt van het filosofies onderzoek" (p. 8).

Specialisties onderzoek versus voor een ruim lezerspubliek toegankelijke publikaties. Een gangbare maar, zo gesteld, onjuiste tegenstelling. Hadden hier niet veel meer nuanceringen moeten worden aangebracht? Niet alle voor

een ruim lezerspubliek toegankelijke teksten zijn vulgarisaties. Er zijn vele voorbeelden waar buitenlandse filosofen 'van internationale faam' er juist op uit zijn om voor een breder publiek te schrijven dan de eigen kollega's. Of anders gezegd: publikaties van hoog gehalte worden door een intellectueel publiek gelezen als er voor hen iets belangrijks in staat. 'Specialisties' zonder verdere toelichting, kan in de filosofie zowel een positieve als een negatieve kwalifikatie zijn.

Wanneer de kommissie bij de uitwerking van de criteria bijvoorbeeld de eis had betrokken dat nederlands filosofies onderzoek iets te zeggen moet hebben voor een intellectueel gevormd nederlands lezerspubliek, dan zou het plaatje er wellicht anders hebben uitgezien. In dit opzicht heeft de kommissie het zichzelf wel heel gemakkelijk gemaakt.

Er is nog een tweede verborgen en niet toegelicht criterium gehanteerd. Tussen de regels door schemert een profiel van wat, naar het oordeel van de kommissie, filosofie eigenlijk zou moeten zijn. Dat is, op zich genomen, heel prijzenswaardig. De gedachtengang wordt zo immers boven de pure tentaliteit uitgetild en een discussie wordt mogelijk over de gewenste taakstelling van het filosofies onderzoek en onderwijs. Jammer genoeg werd ook dit criterium echter niet expliciet gemaakt. Het komt slechts zijdelings aan de orde, wanneer de kommissie een opmerking maakt over het belang van een vakgebied in het geheel van het wijsgerig kurrikulum, iets wat overigens maar twee keer gebeurt. Bij metafysika merkt het rapport op: "Het gaat hier om een zeer belangrijke discipline in het geheel van de wijsbegeerte: in enkele richtingen van de hedendaagse wijsbegeerte vormt de metafysika het meest fundamentele gedeelte van de wijsgerige reflectie" (p. 7). Over wijsgerige anthropologie wordt gezegd: "In de kontekst van het hedendaagse denken is deze studie zeer belangrijk, daar heel wat aspecten van het traditionele mensbeeld aan kritiek onderhevig zijn" (p. 8). Er is links en rechts nogal gelachen of gemeesmuild over 'de stokpaarden van de kommissie', - behalve uiteraard door hen die er hun voordeel mee kunnen doen. De kommissie heeft dat zelf ten dele opgeroepen door haar uitgangspunten en overtuigingen niet expliciet te beargumenteren. Niet duidelijk is bijvoorbeeld wat onder metafysika moet worden verstaan. Op p. 11 wordt dit gelijkgesteld met grondslagenonderzoek. Maar in welke tak van wijsbegeerte hoort dat *niet* thuis? De kwestie lijkt veel meer te zijn of metafysika daarnaast, als zelfstandig vakgebied, een sleutelpositie behoort in te nemen. Het zou interessant geweest zijn als het rapport voor deze stelling inhoudelijke argumenten had aangedragen en op basis daarvan ook aanbevelingen had gedaan. Nu blijft het bij exklamaties. De toelichting bij de wijsgerige anthropologie blijft beperkt tot de geciteerde zinsnede. Maar iets dergelijks kan met evenveel recht over andere disciplines worden gezegd,

over de ethiek bijvoorbeeld ("daar heel wat aspecten van de traditionele moraal en zingeving aan kritiek onderhevig zijn") of over de wetenschapsfilosofie ("daar heel wat aspecten van de kennisverwerving aan kritiek onderhevig zijn") enz.

Kortom het oordeel van de commissie over het onderzoek is, naar mijn mening, gebaseerd op te smalle en onvoldoende uitgewerkte criteria en op een profiel van wijsbegeerte dat althans door deze filosoof als 'nog niet overtuigend' wordt gekwalificeerd.

2. Aanbevelingen van de commissie wat betreft het onderzoek

De genoemde onvolkomenheden zouden niet zo erg en misschien zelfs voor de meningsvorming stimulerend kunnen zijn, ware het niet dat het hier om een rapport gaat dat bestemd is voor het ministerie. De minister vraagt niet om discussie maar om aanbevelingen die in beleid kunnen worden vertaald.

De aanbevelingen spreken voor zich:

- 'Hoogste prioriteit moet gegeven worden aan consolidatie en versterking van de huidige sterke punten, te weten enerzijds geschiedenis van de antieke en vooral middeleeuwse wijsbegeerte; en anderzijds de groep vakken die logika, taalfilosofie, methodologie en algemene wetenschapsleer omvat' (p. 12).

- Tweede prioriteit: 'Versterking van de vakken die noodzakelijk zijn voor de beoefening van de bij prioriteit één genoemde. Daarbij springt vooral hedendaagse wijsbegeerte in het oog' (p. 12). Hedendaagse wijsbegeerte (vanaf wanneer?) wordt als 'absoluut noodzakelijk; gekarakteriseerd en als 'een grote lakune' binnen het nederlands filosofies bestel.

- 'De derde (en laatste, HM) prioriteit is de versterking van het overige (!) zwakke (!) onderzoek' (p. 13).

Hieronder valt dus alles wat niet behoort tot de geschiedenis of de groep logika, taalfilosofie, methodologie en algemene wetenschapsleer. Wanneer men bedenkt dat in de ogen van de commissie metafysika en wijsgerige anthropologie zijn veilig gesteld via de hedendaagse wijsbegeerte, dan blijven, als evenzovele zwarte schapen, over: ethiek, sociale en politieke filosofie en cultuurfilosofie.

3. De zwarte schapen

De commissieleden blijken weinig waardering te hebben voor de

vakgebieden ethiek, sociale filosofie en cultuurfilosofie: de disciplines kregen niet het predikaat 'belangrijk'; de werkers in deze vakken diskwalificeren zichzelf omdat zij te weinig gespecialiseerd onderzoek doen en liever voor een breed lezerspubliek schrijven; zij houden zich te zeer bezig met de nederlandse situatie en staan te weinig in de internationale tijdschriften. Wanneer we even aannemen dat dit beeld juist is (hetgeen nauwkeuriger bezien zou moeten worden), dan rijst toch de vraag waarom deze vakken zo uit de gunst zijn geraakt. De commissieleden lijken me oud genoeg om zich te herinneren dat het juist deze vakken waren die in de jaren '60 en '70 menig student tot de studie wijsbegeerte brachten. Tien jaar lang is sociale filosofie een kernvak geweest, en in de huidige tijd groeit bij velen de interesse voor vragen van ethiese aard. Wie ethiek en sociale filosofie in een wat ruimer perspectief plaatst, zal ontdekken dat de vraag naar onderwijs en onderzoek op deze gebieden weliswaar verschuift maar toch telkens opnieuw, onder andere noemers, terugkeert. Dat is ook niet verwonderlijk want het gaat hier precies om die vakgebieden die, meer dan de andere wijsgerige disciplines, betrokken zijn op maatschappelijke vragen en ontwikkelingen en die daarvan onvermijdelijk ook de weerslag ondervinden. De commissie merkt terecht op dat: 'voor deze disciplines belangstelling bestaat aan zowat alle universiteiten' (p. 8) (en Hogescholen zou men daaraan kunnen toevoegen). Het zou de moeite waard zijn om uit te zoeken, in het kader van het plaatsen-geld-model, of het niet juist deze disciplines waren (en zijn) die voor de noodzakelijke aantallen studenten hebben gezorgd die een fakulteit nodig had (en heeft) om überhaupt te kunnen bestaan. Alles wijst erop dat er sinds jaren een opmerkelijke vraag bestaat naar dit onderwijs. Hier ligt een eerste probleem.

Teveel onderwijslast remt het onderzoek, dat is bekend. Maar het zou wel heel kortzichtig zijn om teveel onderwijs af te straffen met opheffing van onderzoek. Juist daar waar filosofie over de grenzen van haar specialisme heen reikt en meer wil zijn dan een prestigieuze internationale debating-klub, is versterking en uitbreiding van het onderzoek noodzakelijk. Dat vergt uitbreiding en niet inkrimping van onderzoekstijd!. Maar tot een dergelijke konklusie kan men alleen komen wanneer naast de 'specialistische onderzoeksresultaten' ook de eigen aard en functie van een discipline in het oog worden gevat, haar ontwikkelingsgang, de belangstelling voor haar onderwijs en de maatschappelijke uitstraling.

Ethiek, sociale filosofie en cultuurfilosofie vergen, gezien de breedte en de maatschappelijke relevantie van hun gebieden een *gedifferentieerd onderzoeksbeleid*. Dit is er momenteel niet. Het moge juist zijn dat de werkers op deze terreinen meer, en op internationaal nivo, moeten kunnen deelnemen aan het specialistiese onderzoeksdiscours. Als de commissie dít duidelijk heeft willen maken, dan had ze dat best kunnen doen zonder naar

het wapen van de prioritering te grijpen. Maar: het ethies en sociaal-filosofies onderzoek heeft ook andere taken. Dit onderzoek moet bijvoorbeeld bevorderen en bewaken dat de openbare discussie over maatschappelijke vragen van ethiese en politieke aard in *Nederland* op nivo wordt gevoerd. Juist deze taak brengt met zich mee dat dergelijk onderzoek onvermijdelijk een zeker nationaal aksent draagt en erop uit is om de verbinding te leggen tussen internationale ontwikkelingen op het vakgebied en de verwerking daarvan in de nederlandse kontekst. In de ethiek is dat heel duidelijk. Men hoeft er slechts de recente nederlandse ontwikkelingen te volgen op het gebied van het grondslagenonderzoek, de bio-ethiek, de mediese ethiek, de 'business-ethics' en de hernieuwde aandacht voor zingevingsvragen. En wat de sociale filosofie betreft: men kan de nederlandse filosofen moeilijk verwijten dat ze niet op de hoogte zijn van de ontwikkelingen die hun vakgebied doormaakt op het westerlijk halfmond. Ik zou tenminste niet weten in welk land men, binnen een straal van 150 vierkante kilometer, zo grondig kennis kan nemen van zowel duitse, franse als angelsaksiese wijzen van denken in de sociale en politieke filosofie. Men kan hen verwijten dat ze te receptief zijn, maar niet dat ze, bij de heroriëntatie van hun discipline die momenteel plaats vindt, onkundig zijn van wat er in de wereld te koop is op hun gebied.

Dit zijn uiteraard slechts suggesties. Maar zij geven aan dat het noodzakelijk is om eerst, voordat men konklusies trekt, een profiel op te stellen voor het onderzoek op deze vakgebieden, een profiel waarin zorgvuldig verschillende taken en functies zijn uitgesplitst en omschreven. Niet elke onderzoeker hoeft op alle terreinen actief te zijn en evenmin mag alle onderzoek worden gemeten aan (en dus toegesneden op) één aspekt van het totale onderzoekspakket. Onderzoeksbeleid vergt een goed zicht op het samenspel van verschillende taken.

Wellicht kan de oprichting van een of meer onderzoeksinstituten op het gebied van de ethiek, de sociale filosofie en de kultuurfilosofie aan een dergelijk afgewogen samenspel een bijdrage leveren. Een aangepast management kan de verschillende taken beter bewaken dan verspreide filosofen die allemaal met handen en voeten gebonden zin aan evenzovele fakultaire eisenpakketten. Ook voor de onderzoekersopleiding zou zo'n instituut een goede zaak kunnen zijn. Maar de kommissie heeft zoals gezegd, geen enkel onderzoeks-profiel voor deze vakgebieden uitgewerkt. Zij heeft slechts prioriteiten gesteld. Het zou echter van kortzichtigheid en akademiese modegevoeligheid getuigen om de konklusie te trekken dat het onderzoek op deze vakgebieden maar moet worden opgeheven.

4. Onbesproken

Vele aspecten van het rapport moet ik onbesproken laten. De waardevolle aanbevelingen voor de inrichting van het onderwijs, de interessante gegevens over de wel zeer ongelijke formatie-omvang van de verschillende fakulteiten (die doorgaans toch allemaal het volledige programma geven! De commissie doet evenwel niets met dit gegeven), de verspreiding van filosofen binnen en buiten de fakulteiten voor wijsbegeerte. De bijlagen bevatten veel materiaal waarmee nog niets is gedaan. Duidelijk wordt wel dat het wijsgerig bedrijf aan een zekere herstructurering toe is en vanuit een andere conceptie moet worden opgezet dan die welke indertijd aan de Centrale Interfakulteit ten grondslag werd gelegd. Niet spreiding, maar bundeling is nu de sleutelterm. Er is een nieuwe, grondleggende idee nodig. Daarvoor heeft de commissie veel voorwerk verricht dat waard is om niet in de archieven te verdwijnen.

5. Les conseillers du Roi

Zoals gezegd heeft de minister in deze verkenningscommissie vier wijze mannen (waren er geen wijze vrouwen?) benoemd, mannen die zonder last of ruggespraak, volgens eigen inzichten konden handelen. Dat was een prijzenswaardig en ook een slim idee. Daarmee verzekerde de minister zich immers van een onbetwistbare autoriteit. De ervaring der jaren heeft emiriti tot wijzen gemaakt en het leed geen twijfel dat zij boven de partijen zouden staan en zich slechts gebonden zouden achten door het belang van de wijsbegeerte in Nederland. Belangeloze mensen dus, in de goede zin van het woord, hooguit gevleid door het onzichtbare belang van een eervolle ministeriële opdracht. Ter zake van dit laatste aspect hadden zij wellicht toch iets kunnen leren van de sociale ethiek of de politieke filosofie.

Het is voor een filosoof weliswaar eervol maar nooit ongevaarlijk om zich als 'conseiller du Roi' te binden aan een vorst, zelfs als deze zich zeer verlicht opstelt. Menigmaal is dat de filosofie slecht gekomen. Deze commissie lijkt zich echter, in politicis, van geen gevaar bewust. Toevallig hanteert zij de criteria voor onderzoek die ook het ministerie zelf doorgaans gebruikt. De minister zal met de harde aanbevelingen dan ook prima uit de voeten kunnen. De vraag om meer ruimte voor metafysika had de commissie zelf trouwens al onschadelijk gemaakt door op voorhand te stellen dat daar toch geen geldmiddelen voor zijn (en het vak was toch zo belangrijk!!). De minister heeft zo twee vliegen in één klap geslagen. Zijn maatregelen worden vanuit het vakgebied zelf van autoriteit voorzien en de kastanjes worden uit het vuur gehaald door mensen wier oordeel moeilijk kan worden

aangevochten. De commissie zelf mag dan het verlangen hebben gehad een discussie op gang te willen brengen, de minister heeft genoeg aan gezaghebbende aanbevelingen. Deze keer heeft de minister het slim gedaan, zoals een kundig politikus, die door een netelig struikgewas moet, betaamt.

In de brief die de minister zelf aan de commissie schreef, is sprake van het 'door de overheid gefinancierde onderzoek'. Er had beter kunnen staan: het door mij gefinancierde onderzoek, want inzake onderzoek en onderwijs geldt voor deze minister het adagium: L'Etat c'est moi. Zijn portret hangt dan ook levensgroot - maar alleen zichtbaar voor kinderen - in elke ruimte waar een verkenningcommissie bijeenkomt. Ministeriële verwachtingen werken door, ook als de minister vraagt om zelf de criteria vast te stellen. De belangrijkste criteria waren er al. 'Men' weet al waar je bij deze minister niet mee aan moet komen. Men kan ook weten wat de minister wel en wat hij niet wenst te horen. Hadden de wijzen op dit punt niet wat duidelijker kunnen zijn en moeten aangeven waar ambtelijke inmenging wel en waar deze niet acceptabel is? Hadden zij hier niet nadrukkelijker moeten argumenteren, staande boven de partijen, ook boven die van het ministerie?

Zeker, een adviseur moet ervoor zorgen dat hij gehoord wordt. Maar een goede raadgever wijst de vorst ook op zaken die deze minder graag wil horen. Daar is hij voor. Is de commissie door de minister gehoord? Heeft de minister iets geleerd dat hij nog niet wist? Is de minister wijzer geworden en zal hij behoedzamer te werk gaan dankzij deze onafhankelijke commissie, omdat hij anders gezichtsverlies moet inkasseren?

Vóór de tot standkoming van het rapport had men het mogen hopen voor de commissie en voor allen die de wijsbegeerte goedgezind zijn, nu het rapport er ligt, blijft er in deze weinig te hopen over.